

DEN ØKONOMISKE BAGGRUND FOR DE FØRSTE OLDENBORGSKE KONGERS UDENRIGSPOLITIK *)

EN ARBEJDSHYPOTESE

Af Poul Enemark.

En voksende industribefolkning i Nederlandene og en stærkt øget skibsfart her og i England skabte i løbet af 15. årh. et stigende behov i Vesteuropa for korn og tømmer. I større og større mængder måtte disse varer hentes fra landene om den indre Østersø. Sådanne billige massevarer kunne ikke som de hanseatiske værdivarer bære de kostbare om-ladninger og transporten mellem Lybæk og Hamborg; de var udpræget afhængige af søtransport. Heri lå den egentlige baggrund for den nederlandske sejlads på de baltiske havne. Snart søgte hollænderne også at indarbejde nye billigvarer på det østeuropæiske marked: fransk havsolt, hollandsk klæde og saltet nordsøsil. Det betød konkurrence med lyneborgsaltet, det flanderske klæde og skånesilden, som hanseaterne forhandlede. Da nederlænderne tillige begyndte at trænge ind i hanseaternes opkøbshandel i det baltiske område, navnlig den indbringende ruslandshandel, blev de farlige konkurrenter til hanseaterne. Dette slag måtte navnlig ramme de vendiske stæder, der havde været ret ene om mellemhandelen mellem Øst- og Vesteuropa, medens de preussiske og livlandske stæder tværtimod fik deres afsætningsmuligheder stærkt forøgede ved de nederlandske besøg.

Da de vendiske stæder ved krigshandlinger i 1420'erne og 1430'erne søgte at standse den vesteuropæiske sundsejlads og gøre Østersøen til et hanseatisk mare clausum, stødte de på den danske unionskonges modstand. Bistået af engelske og nederlandske skibe kæmpede han for den fri sundpassage, der gav den største toldindtægt, hvilket under normale forhold måtte være i den danske konges interesse. Imidlertid havde krigen mellem Erik og hansestæderne vist, hvor sårbart Sverrig var for en hanseatisk blokade; den vanskeliggjorde metaleksporten og hindrede tilførsler navnlig af salt. I Engelbrechtsfejden 1434-36 ser man derfor første gang en nationalsvensk bevægelses forsøg på at nærme sig til Lybæk, en konstellation, der kunne blive farlig for den danske konges unionspolitik, ligesom alliancen mellem den danske konge og nederlænderne var det for den lybske sundpolitik.

*) Foredrag på Det nordiske Historikermøde i Århus, aug. 1957.

Derfor søgte Chr. I allerede 1448–49 at formå hansebyerne til at afbryde handelen på Sverrig, indtil han havde erobret dette rige, og han støttede f. eks. i 1450'erne kraftigt Lybæk i kampen mod englænderne. Efter Karl Knutsons død i 1470 lykkedes det ham virkelig at få de vendiske byer til at iværksætte blokaden, som vist af docent Salomon Kraft, mod til gengæld at garantere Lybæk-Lyneborg saltmonopol i sine riger. Allerede på dette tidspunkt må baiesaltet altså have betydet en følelig konkurrence for lyneborgsaltet i de nordiske riger. Chr. I har forstået at udnytte denne situation.

Som bekendt led Chr. I imidlertid nederlag på Brunkebjerg, og i slutningen af hans regeringstid synes hans forhold til de vendiske stæder at være noget kølnet. Bedre skulle det ikke blive under sønnen Hans. Først 1489 stadfæstedes stædernes privilegier. Allerede året efter opnåede engelske og nederlandske købmænd privilegier, der fuldt ud ligestillede dem med hanseaterne i handelen på den danske konges lande. Hans har dermed forladt sin faders begunstigelsespolitik over for hanseaterne i den nordeuropæiske handelskonkurrence. Han forsøgte desuden at svække og isolere Lybæk ved at bore en kile ind i den hanseatiske blok og udnytte Lybæks og Danzigs divergerende holdning til den hollandsk-engelske østersøhandel. Også i sin erobringspolitik over for Sverrig slog han ind på nye baner ved i nov. 1493 at slutte forbund med zaren af Rusland, som året efter lukkede det hanseatiske kontor i Novgorod. Dette forbund fremkaldte da også en overenskomst mellem de to i lige høj grad truede parter, stæderne og Sverrig midt sommer 1494.

Efter nederlaget i Ditmarsken 1500 og oprøret i Sverrig året efter kom Hans imidlertid i defensiven og måtte indlade sig på forhandlinger med det svenske rigsråd. Samtidig genoptog han sin faders blokadepolitik. Efter forligsmøde med lybækkerne i april 1503 indstilledes virkelig handelen på Sverrig et år. Dette forlig styrkede kongens position, og da yderligere rigshofmesteren Sten Sture d. æ. døde året efter, kunne Hans bringe sin politik ind i et nyt leje. Han fordrede nu anerkendelse som lovlig konge uden forhandlinger med rådet, og på et kalmarmøde sommeren 1505 anklagedes og dømtes sturepartiets ledere af det danske og norske rigsråd som oprørere for majestætsforbrydelse. Denne dom stadfæstedes året efter af det Tyske Riges Kammerret, og et kejserligt brev forbød rigets indbyggere handel og samarbejde med Sverrig.

Med så effektive midler i hænde kunne Hans nu øve pres på Lybæk for at *tvinge* sin blokadepolitik igennem. Blokaden skulle ikke som i hans faders dage købes med indrømmelser og imødekommenhed. Allerede i 1502 havde han villet tvinge Lybæk ved repressalier navnlig i Sundet. I 1505 udstedte han forbud for danske undersåtter mod handel med

østersøbyerne. Hans vidste desuden at spille på hansebyernes strid med de nordtyske territorialfyrster, som han søgte tilknytning til. På møderne i Segeberg i dec. 1506 og i Nykøbing juli 1507 fører unionskongen da også sin politik igennem. Stæderne må afbryde handelen på Sverrig, indtil en overenskomst er opnået. Den danske konges udliggere skulle endog have ret til at kontrollere de hanseatiske skibes ladninger. Til gengæld ophævede kongen det omtalte forbud mod handel med østersøbyerne. Det var, som vist af doc. Gunnar Olsson, ikke mindst blokadens virkninger forstærket af misvækst, der tvang Sverrig til freden i København 1509.

Jo mere udfordrende Hans blev, des større var faren for en svingning i den lybske politik fra velvillig neutralitet mod den danske konges unionsekspansion over til forbund med det svenske nationalistparti. I okt. 1509 sluttedes en lybsk-svensk overenskomst, og april 1510 fulgte Lybæks krigserklæring til Danmark. En krig med Danmark måtte set fra lybsk synspunkt nødvendiggøre en sundspærring, da konkurrenterne ellers ville drage alt for stor fordel af krigssituationen, og fjenden desuden ad denne vej kunne få tilførsler. Den danske orlogsflådes konvojering af den hollandske storflåde gennem Sundet og det lybske overfald på de hollandske skibe ved Danzig viser med al ønskelig tydelighed, hvor Lybæk ville sætte ind, men en sådan politik kunne ikke påregne sympati i Danzig, der protesterede kraftigt imod de lybske overgreb. Lybæks fredstilbud om at betale Danmark en årlig afgift som erstatning for tabte toldindkomster, hvis den danske konge ville begrænse de hollandske sundpassager til et vist mindre årligt kontingent af skibe, er denne politiks naturlige tilbagetog. Hans havde sejret ved sin nye orlogsflåde og afviste ganske det lybske tilbud. Hollændernes fri sundsejlad blev endnu engang fastslået i Malmøfreden 1512, mens Lybæk måtte indstille handelen på Sverrig, til en overenskomst mellem dette rige og Hans eller hans søn var opnået. Desuden måtte Lybæk betale en krigsskadeserstatning, men fik til gengæld sikret alle sine privilegier i handelen på Danmark.

Den danske unionskonge synes kun at have kunnet undertvinge Sverrig ved støtte af en lybsk handelsblokade, ligesom en effektiv spærring eller begrænsning af den nederlandske sundsejlad, der var i lybsk livsinteresse, kun kunne gennemføres i overensstemmelse med »Herren ved Sundet«, den danske konge. Men Lybæk kunne lige så lidt være interesseret i en indstilling af købmændenes handel på Sverrig, som den danske konge var det i en lukning af Sundet. En alliance mellem de to parter med et af disse mål for øje måtte under normale forhold være en unaturlig alliance for den ene af parterne. Allianceforhandlinger af denne art måtte derfor blive et tovtrækkeri om, hvem der

iøvrigt stod stærkest. Den danske konge vidste at udnytte den svækkelse, som den nederlandske handelskonkurrence betød i Lybæks stilling over for ham. Lybæk på sin side var interesseret i en unionskonge, der ikke sad for fast i sadlen. Købmændene ville gerne sælge deres støtte til en svag dansk konge, men vidste nok at tage deres betaling, hvis de kunne diktere prisen.

Det lykkedes ikke Hans at erobre Sverrig selv med støtte i en lybsk blokade. Sagen var nok den, at Sverrigs udenrigshandel ikke længere var så ensidig knyttet til Lybæk. Doc. Ingrid Hammerstrøm har i Stockholms handel i 1530'erne fundet større geografisk spredning end tilfældet f. eks. var senere i århundredet. Navnlig Danzigs betydning specielt for saltimporten er understreget af docent Kumlien. Hvis de påtvungne blokader således har betydet tabt terræn til handelskonkurrenterne, har det i alt fald ikke gjort blokaderne mere populære i Lybæk.

Chr. II søgte derfor også at udbygge sit alliancesystem til en generel blokadering mod Sverrig som påpeget af dr. Rudolf Bergstrøm. Forsøget faldt ikke videre heldigt ud. I Danzig var man lige så uinteresset i den kongelige blokade som i den lybske sundspærring. I årene op til erobringen af Sverrig i 1520 skærpedes Chr. IIs holdning over for Danzig. Han fraveg således i nogen grad sin faders politik, der spillede på modsætningen mellem Lybæk og Danzig. Navnlig vakte forhøjelser af silde-told og sundtold i 1519 voldsom harme i Weichselstaden, hvilket fremgår af Ambrosius Storms beretning om forhandlingerne med Sigbrit i København 1521 under kongens rejse til Nederlandene. Chr. IIs hensynsløse politik forårsagede utvivlsomt en tilnærmelse mellem de to førende hansestæder, hvor der allerede så tidligt som 1521 syntes vakt sympatiske stemninger for Gustav Vasa, hvilket er godtgjort af dr. Lars Sjødin.

Unionskongernes ærgerrighed efter den svenske trone var i virkeligheden deres achilleshæl, der gjorde dem afhængige af hansebyerne. Når Hans og Chr. II alligevel kan tillade sig at føre denne tvangspolitik over for stæderne, medens forgængerne i det samme spørgsmål førte en indrømmelsespolitik, skyldes dette sikkert en magtforskydning mellem hansestæderne og den danske konge i dennes favør i slutningen af 15. og begyndelsen af 16. årh. Årsagerne hertil har utvivlsomt været flere. En voksende indre centralisation har også i Danmark styrket kongemagten og borgerstanden mod adelsaristokratiet og de fremmede købmænd. Men mindst lige så meget har dog nok den nederlandske handelskonkurrence betydet for magtforskydningen. Lybæks svækkede handelsposition og voksende isolering som følge af hanseblokkens gradvise sprængning i fugerne måtte nødvendigvis også svække byens politiske stilling i Norden.

Den lovgivning, der tog sigte på at ophjælpe den indenlandske bor-

gerstand, har næppe været følt som nogen farlig trussel i hansestæderne. Værre var det, at Hans og Chr. II viste sig utilbøjelige til at stadfæste og overholde hanseaternes egne rettigheder i de nordiske riger. Hans udnyttede tværtimod præferancelovgivning for vestlændingene som tvangsmiddel i sin politik over for Lybæk. Det var ikke de danske borgeres konkurrence, man frygtede. Næh, i Danmark som i hele Nord-europa synes den lybske købmand at have set nederlænderne som en truende skygge.

Et spørgsmål må nu naturligt melde sig: Var der nogen reel baggrund i denne trussel? Som Arup skriver om traktaterne af 1490: »Selvden klogeste handelspolitik kan jo ikke med eet forandre handelens sæd-vante gang«. Hvor meget hold var der i det magtmiddel, Hans søgte at drage i anvendelse over for hansestæderne, var det andet end papir-trusler? Kort sagt, hvornår er nederlænderne begyndt at trænge hanse-aterne ud af handelen på Danmark. I de sidste årtier af 16. årh. var de dominerende, som Lybækkerne var det i middelalderen, men hvornår er forandringen indtrådt? Det er en undersøgelse af fundamental betydning i dansk handelshistorie, som endnu savner sin besvarelse. Det vil iøvrigt være en nødvendig forudsætning for en sikrere bedømmelse af Hans' og Chr. II's udenrigspolitiske forhold til hansestæderne og derigennem for deres hele magtstilling i Norden.

»Trods traktaterne kom der endnu ingen engelske eller hollandske købmænd til Danmark. Det var stadig hansekøbmændene, de danske landbrugere var henvist til som faste aftagere af deres landbrugsprodukter«, hævder Arup. »Det var ikke ved den danske regerings kloge handelspolitik, men fordi skånesilden svigtede, at hanseaterne i løbet af det næste hundrede år blev konkurreret ud i Danmark«. Her tør jeg ikke slutte mig til Arups dom. Jeg tror ikke, skånesilden kunne have reddet den hanseatiske købmands position i Danmark. Tiden måtte før eller senere bringe en omlægning af vore handelsforbindelser med sig. Denne uundgåelige udvikling er ikke fremkaldt af den danske regerings handelspolitik, men har den allerede været i gang, har en gunstig politik måske kunnet gavne den.

Jeg skal prøve at anstille nogle betragtninger over afsætningsvilkårene for stude og korn, de danske eksportvarer, som i den følgende tid navnlig kunne gøre regning på hollændernes interesse.

Bevarede regnskaber fra Gottorp, Ribe og Kolding viser, at studeeksporten dengang koncentrerede sig om to perioder af året, nemlig en forårseksport i månederne marts-april og en efterårseksport i september-oktober. En nøjere undersøgelse af de udenlandske eksportører og deres hjemsteder i forhold til studevejene synes at vise, at tyskerne navnlig samlede sig om efterårseksporten og hollænderne udtalt om

forårseksporten, hvilket rimer godt nok med, at de tyske byers stude-
markeder fra gammel tid vist nok har ligget i efterårsmånederne, og de
hollandske om foråret.

En opgørelse af studeeksporten i de ældste gottorpregnskaber viser
følgende cifre:

Gottorp	Mængde	Marts-april i %	Sept.-okt. i %
1485	13020	19	80
1491	18187	36	59
1498	18576	33	64
1501	28261	34	63
1508	25361	37	59

Gottorptallene afspejler forholdene i et større opkøbsområde, der
foruden danske øksne registrerer opkøbet i hertugdømmerne, og stude-
prangere herfra er netop hyppigt repræsenteret. Tal fra Ribe viser
imidlertid, at de samme tendenser omend lidt senere er i gang i det
jydske opkøbsområde:

Ribe	Mængde	Heraf marts-april i %
1505	5728	8
1506	9445	32
1508	ca. 13000	ca. 30
1519	11338	58
1520	10128	58

Forårseksportens stigende betydning kan iøvrigt illustreres af føl-
gende procenttal:

		%
Koldingregnskaber:	1507:	24
	1511:	36
	1520:	48
Haderslevregnskab:	1539:	79
	Gottorpregnskaber:	1547:
Riberegnskaber:	1565:	95
	1569:	100
	1570:	100

Forårseksporten er i jævn procentvis stigning fra 1480'erne til
1560'erne, da efterårseksporten så at sige forsvinder. Indtil ca. 1508
stiger eksportmængden, også efterårseksporten går i vejret blot ikke i
takt med forårseksporten. I perioden fra ca. 1508-1520 viser den samlede

mængde derimod ingen opgang. Forårseksporten er altså vokset på efterårseksportens bekostning, og efter 1520 svinder denne hurtigt ind. Årene 1505–08 falder iøvrigt sammen med Hans' tvangspolitik over for Lybæk og hans forbud mod undersåtternes handel med østersøbyerne.

Tyskere udførte om efteråret og hollændere om foråret, men hvornår udførte danskerne? Særlig i Ribe, tildels dog også i Kolding, synes de danske eksportører navnlig at have optrådt i forårsmånederne. Hollænderne viste sig ganske rigtigt i yderst ringe tal på de danske markeder, men netop derfor kunne danskerne på denne årstid bedre få greb om eksporten, medens de i efterårsdrivningen vanskeligt har kunnet gøre sig gældende i konkurrencen med tyskerne, der selv mødte op. Den danske drivning om foråret gik til de nederlandske markeder og var altså ikke henvist til de hanseatiske aftagere, unddrog tværtimod de tyske opkøbere øksne om efteråret.

Langt de fleste danskere fortoldede dog heste i disse ældste gottorp-regnskaber og vendte som oftest tilbage kort tid senere med klæde og lærred. De danske heste havde siden middelalderen fundet afsætning i Flandern og Frankrig, og prangernes returgods har åbenbart været flanderske tekstilvarer fra Brygge, hvadenten de nu selv har drevet deres heste dertil eller har købslået med hanseaterne undervejs.

Flere af de store danske hesteprangernavne fra de ældste gottorp-regnskaber genfinder vi i ribe- og koldingregnskaberne fra begyndelsen af 1500-tallet nu som studehandlere, så de må åbenbart i de mellemliggende år have optaget øksenhandelen, der måske har lønnet sig bedre. Det er næppe tilfældigt, at det netop er 1480, riberne fik deres ret til at handle overalt i Jylland og andetsteds i riget og »igen købe øksne og andet.«

Netop i forårsmarkedernes voldsomme opgangsperiode fra 1505–1520 træffer man gang på gang de store ribestudehandlere i dronning Kristinas hofholdningsregnskaber som leverandører af hollandsk klæde, et stærkt indicium for, hvem der har aftaget deres forårsstude.

En dansk eksport af heste i forbindelse med import af flandersk klæde og en tysk efterårseksport af stude ligeledes imod import af flandersk klæde, begge med tilknytning til det hanseatiske handelsområde, synes nu at have fået en farlig konkurrence i en dansk forårseksport af stude kædet sammen med import af hollandsk klæde, en udenrigshandel, der var unddraget hanseatiske hænder.

Denne konkurrence mellem hollandsk og flandersk klæde må ses som en udløber af den handelskrig, der netop udkæmpedes i de sidste 30 år af 15. årh. og første årti af 16., den såkaldte stapelkrig, hvorved hanseaterne ville opretholde en tvangsstapel i Brygge for værdivarerne og derfor søgte at lukke de baltiske havne for hollandsk klæde, der ikke for-

inden havde stapelpåtegning fra Brygge. Det lykkedes virkelig en tid at vanskeliggøre afsætningen alvorligt for det hollandske klæde i østersøbyerne, og det er i det mindste et interessant faktum, at det falder sammen med de år, der begynder at komme skub i en forårseksport af stude fra hertugdømmerne og Jylland-Fyn med hollandsk klæde som returvare.

Byer som Deventer og Kampen, der netop synes at have været målet for mange danske forårsstudeflokkede, var i årene omkring 1500 markeder for hollandsk klæde, der navnlig opkøbtes af de saksiske byers købmænd. Vesttyskland var et betydeligt studeleverandørområde, og flere af disse vesttyskere har været store studehandlere, der udstrakte deres opkøbsområde helt op i Jylland. Det er åbenbart denne handel, de slesvigske, holstenske og jydskede studehandlere er ved at blive inddraget i. Er det mon gode chancer for opkøb af det billige hollandske klæde, der har gjort studehandelen lønnende. I dronning Kristinas hofholdningsregnskaber koster det dyre flanderske klæde ca. 2½ Mk. (eller 40 sk.), mens den fineste hollandske kvalitet fra Leyden svingede mellem 24 og 28 sk.

Kap. 93 i Chr. IIs landlov 1522, der forbyder undersåtterne at føre andre end staldøksne ud af riget og til Tyskland, får på denne merkantile baggrund tillige et politisk sigte. Staldøksnene var forårsstudene, der var taget fra stalden og førtes til Nederlandene i modsætning til efterårsdrifterne af græsøksne, der var taget fra sommergræsningen og gik til de nordtyske markeder. Disse sidste måtte danske studeprangere altså ikke længere tage del i. I 1522, hvor konkurrencen fra de nederlandske forårsmarkeder allerede var ved at være overmægtig, måtte en sådan bestemmelse føles som et slag mod hansebyerne.

Lad os vende os til Danmarks anden vigtige eksportvare i 16. årh.: korn. I senniddelalderen er det meste danske eksportkorn gået på lybske og danske småskuder til de hanseatiske byer på østersøkysten, navnlig Lybæk. På lignende måde hørte hertugdømmerne til Lybæks og Hamborgs naturlige opkøbsområde. Efterhånden som kornbehovet steg i Nederlandene, er imidlertid også nederlandske skippere mødt op ikke alene ved de vesttyske flodmundinger, men også i småvige og fjorde op langs Slesvigs og Holstens vestkyst lige til Ribe og Varde og måske nordligere endnu. I 1461 udvirkede amsterdamkøbmænd et privilegium på handel med og mellem Husum, Slesvig og Flensborg. Her var ved at opstå tværveje, der lod sig udnytte i konkurrence med Lybæk-Hamborgvejen og navnlig kunne begunstige kornopkøb i landsdelen uden om den hanseatiske mellemland. Hansebyerne måtte til at værge for deres forsyningsområder. I 1465 sikrede Hamborg sig ved privilegium fra Chr. I kornet fra Vestholsten, og i 1469 fik Lybæk på samme vis sikret opkøbet i Østholsten.

Flensborgs og Husums stærkt stigende betydning i den følgende periode viser dog tværvæjens rolle, navnlig for kornopkøbet og udskibningen vestpå. En lignende rolle spillede fra gammel tid Ribe for opkøbet i Jylland.

Østjylland og øerne vendte derimod naturligt havnene mod østersøkysten. Det er derfor forståeligt, at det måtte vække harme i Lybæk, at Chr. II i sin landlov kap. 94 forbød korneksport til Tyskland og i stedet påbød, at kornet skulle føres til øresundsbyerne København, Malmø, Landskrona og Helsingør. Hvad denne kornstapelpolitik ved Sundet midt på de hollandske skipperes rute til kornhavnene skulle tjene til, var jo ikke vanskeligt at forstå. Kongen kunne bekvemt gøre sine opkøb navnlig af salt, måske også af vin og klæde hos de hollandske skipper i Sundet, men han måtte have korn at fylde deres tomme lastrum med. Af et bevaret toldregnskab fra Ålborg 1517-18 fremgår det, at tolderen, Hans Bartholomæussen, har fået betydelige mængder baiesalt tilsendt til sildesaltningen ved Nibe fra København, hvilket altså må være opkøbt i Sundet, og det var ikke noget enestående tilfælde.

Allerede hansedagen i Lybæk 1517 beskæftigede sig med Chr. IIs planer om en stapelplads i København, og på hansedagen 1521 erklærede den lybske borgmester, at kongen havde forbudt al udførsel til stæderne. Det kongelige lovkompleks året efter tog – som antydnet – sigte på at gøre denne tingenes tilstand permanent i stude- og kornhandelen. I stedet ansporedes eksporten til de nederlandske konkurrenter imod import af disses klæde og salt, der netop var i færd med at erobre markedet i det øvrige Nordeuropa fra de hanseatiske varer. Da denne lovgivning synes at have haft baggrund i de faktiske handelsforhold, måtte den blive farlig.

Til stapelplanerne knyttedes projektet om det store handelsselskab med faktorier i København, Stockholm, Finland og Nederlandene, der vist var andet og mere end en »fantasiboble«, som Arup kalder det. Den tænkte tilknytning til nederlænderne, fuggerne og ruslandshandelen var åbenbar. Det kan ikke undre, at Lybæk i august 1522 fandt sig nødsaget til at gribe til krig. Byens handelsposition synes alvorlig truet.

Allerede 1521 har man fra lybsk side søgt kontakt med det danske rigsråd og kongens farbror hertug Frederik, hvilket 5. februar 1523 førte til en forbundstraktat med hertugen mod Chr. II. Da Fr. I således ved lybsk støtte opnåede den danske krone, måtte politikken over for Lybæk og de øvrige hansebyer begribeligvis lægges om. Først og fremmest måtte Chr. IIs hollandsvenlige præferencelovgivning naturligvis falde, og den 11. september 1524 fik de vendiske stæder og Danzig ikke blot deres tidligere privilegier anerkendt, men ganske betydeligt udvidet. Det var desuden en selvfølge, at Hans' og Chr. IIs pressions- og tvangs-

politik over for hansestæderne måtte opgives. Den tjente iøvrigt heller ikke længere sit tidligere formål, eftersom den danske konge ved august-overenskomsten i Malmø 1524 med Gustav Vasa opgav sit krav på Sverrig og derfor heller ikke længere var interesseret i at opretholde nogen blokadepolitik mod naboriget.

I forholdet til Lybæk og Sverrig betød tronskiftet 1523 altså ændrede signaler. Når først grænsespørgsmålene var ordnet med Sverrig, skulle denne politik have gode udsigter til at frigøre Danmark for en tidligere afhængighed af Lybæk og Danzig. Men den nye trussel fra den landflygtige Chr. II og hans parti, og den fare, der kunne være for, at han fik støtte fra nederlænderne og kejseren, havde unægtelig gjort den danske regering endnu mere afhængig af støtte, som kun var at påregne i Lybæk.

Under krigen med Chr. II havde Lybæk og denne gang også Danzig forlangt, at nederlænderne skulle indstille handelen på Danmark og sundsejladsen. Situationen tilspidsede sig atter, og i Lybæk var man tilbøjelig til af krigstilstanden at skabe en permanent ordning. Tanken fra 1512 om en begrænsning af sundfarten også i fredstid dukkede atter op, men stødte på Danzigs afgjorte modstand. Heller ikke fra dansk side ønskede man at spærre hollænderne ude fra Østersøen, hvis en overenskomst med dem var mulig. Rigsrådet skrev i den anledning til staterne Holland, Brabant, Zeeland og Flandern januar 1524 og tilbød deres undersætter ret til at handle i kongens lande mod at svare sædvanlig told og afholde sig fra at støtte Chr. II. På herredagen i København den følgende sommer enedes man om gensidig handelsfrihed på betingelse af, at nederlænderne ikke ydede Chr. II nogen form for understøttelse. Så sent som marts 1525 på et møde i Segeberg og atter på et følgende møde juni i Lybæk søgte lybækkerne forgæves at formå Fr. I til at spærre Sundet for nederlænderne, som efter deres påstand havde ydet Chr. IIs kaperkaptajn Claus Kniphof støtte. Til trods for at man fra lybsk side søgte at benytte sig af Søren Norbys samtidige indfald i Skåne til at øve pres på den danske regering, lod denne sig dog ikke bevæge til fjendtligheder mod nederlænderne. Selvom Fr. I ikke begunstigede nederlænderne i konkurrencen mod hanseaterne således som forgængerne, så lod han sig dog heller ikke benytte som brik i det lybske spil mod hollænderne. Alliancen kunne altså kun træde i funktion, hvis Chr. II fik nederlandsk støtte. Og det gjorde han som bekendt.

Chr. IIs flådebesøg i Norge i efteråret 1531 tvang Fr. I til at henvende sig til Lybæk, som forlangte Sundet spærret for nederlænderne. De havde brudt aftalerne af sommeren 1524, hvilket Fr. I da også meddelte dem. 2. maj 1532 enedes kongen med Lybæk om et udkast til en 10-årig traktat om gensidig hjælp mod hollænderne og Chr. II. Det

lybske standpunkt fra 1512 om en årlig kontingentering af den hollandske sundsejlad skulle nu realiseres, og desuden skulle det forbydes at føre stapelvarer igennem Sundet. Værdivarerne, der forhandlede på stapelen i Brygge skulle altså bindes til Lybæk-Hamborgvejen. Det var tvangsstapelpolitikken i ny skikkelse. Den danske konge skulle være kontrollør ved Sundet. Samme dag afgik en dansk-lybsk flåde til Norge.

Omsider i slutningen af juni kom de nederlandske gesandter til København fulgt af en kæmpeflåde, der havde ordre til om fornødent at tiltvinge sig Sundets åbning med magt og blokere Lybæk. Denne aggression gav unægtelig de nederlandske synspunkter en vis vægt ved forhandlingsbordet, og den 7. juli erklærede danskerne sig rede til at lade aftalerne af 1524 træde i kraft igen, hvis nederlænderne ville forpligte sig til ikke yderligere at støtte Chr. II og afholde sig fra sejlad på Norge, så længe Chr. II's flåde opholdt sig der, hvilket nederlænderne erklærede sig villige til. Det var et nederlag for Lybæk, der måtte se sin stilling stadig mere isoleret. Fra Danzig kunne ikke ventes støtte til den lybske kontingenteringspolitik af den hollandske sundsejlad, og heller ingen af de vendiske stæder ville gå ind for den. Den nye traktat med nederlænderne af 9. juli, hvis hovedindhold skulle være fri sejlad og løsladelse af arresterede skibe, syntes at umuliggøre en realisering af traktatudkastet af 2. maj og kunne derfor ikke forventes lybsk tilslutning. Først da de danske rigsråder erklærede, at den nye traktat ikke skulle være nogen hindring for en endelig udfærdigelse og ratifikation af 2. maj-overenskomsten, lykkedes det at få de lybske underhandlers underskrift på traktaten af 9. juli med Nederlandene, der desuden tiltrådtes af Sverrig og de øvrige vendiske stæder.

At godkendelsen af denne traktat var et yderligere nederlag for de lybske standpunkter, skulle vise sig, da man senere skred over til forhandling om den endelige udformning af 2. maj-udkastet. Ved fastsættelsen af det årlige antal hollandske sundpassager måtte Fr. I naturligvis i betragtning af sin nye traktat med Nederlandene stå fast på et antal, der svarede ret nøje til de reelle forhold og derfor lå langt over de lybske ønsker om en nedskæring. Også i fortolkningen af stapelgods viste uenigheden sig.

Da Chr. II førtes som fange til Sønderborg, mistede Lybæk faktisk sit sidste kort. Den danske regering var ikke længere truet og stod væsentlig stærkere i forhandlingerne med Lybæk om 2. maj-overenskomsten, som endnu ikke var tilendebragt ved Fr. Is død 10. april 1533.

Fr. I har næppe været blind for de økonomiske fordele, afsætningen af stude og korn til Nederlandene gav hans undersåtter. Ikke mindst adelen har vidst at udnytte konjunkturerne, de hertugelige adelsmænd førte an, og deres standsfæller i kongeriget har ikke været sene til at

følge efter. Wilh. Koppe har på grundlag af prismateriale fra klostret Preetz i Holsten iagttaget en iøjnefaldende prisstigning på både korn og stude i årene efter 1528, en ganske interessant baggrund til den holstenske og danske adels interesse i disse varer i slutningen af Fr. Is regeringstid. Docent Ingrid Hammarstrøm har fremhævet udførsel af øksne fra de sydsvenske landskaber til de skånske grænseområder i årene 1526-36 trods gentagne svenske forbud, et yderligere vidnesbyrd om, hvor tillokkende studeudførslen må have været i årene omkring 1530¹⁾. Lybske klager lød atter og atter under blokaden mod Nederlandene i 1532, fordi adelen stadig uddrev øksne, og korn fra hertugdømmerne sendtes til det betrængte nederlandske marked. Det viser tydeligt, hvilke chancer denne nye afsætning bød på, navnlig når en sundspærring lukkede for korntilførsler fra østersøhavnene, så de hollandske kornopkøbere oversvømmede alle vesterhavshavne med deres gode priser for at mætte det hungrende hjemmemarked.

Det er derfor intet under, at Melchior Rantzau og hans adelige delegation blev vel modtaget, da de i sommeren 1533 mødte op på herredagen i København med et tilbud om et 10-årigt forbund mellem hertugdømmerne og Danmark-Norge på den ene side og kejserens riger og lande på den anden. Den indbringende eksport af stude og korn, som det adelige landbrugs økonomi nu åbenbart hvilede på, ville hermed være sikret. Den adelige danske rigsrådsregering slog til den 14. juli, og følgen blev efter forhandlinger i Gent et trekantforbund mellem Danmark-Norge, Nederlandene og hertugdømmerne. En ny kurs syntes lagt, men endnu var der ingen konge valgt i Danmark, og hvad sagde man i Lybæk?

På herredagen i København sommeren 1533 var Lybæks borgmester, Jürgen Wullenwewer, mødt op med traktatudkastet af 2. maj 1532. Den 16. juli fik han et høfligt afslag. Samtidig var det gode forhold mellem Lybæk og Gustav Vasa kølnet svært af, og den 2. februar 1534 kom et forbund i stand mellem »de ukristelige skelmer og skurke, rigsråderne af Danmark og Norge, og tyrannen og blodhunden, kongen af Sverrig«. Således lød påtegningen af en afskrift, der er bevaret i Rostocks arkiv. Man har i de vendiske stæder ikke været i tvivl om, hvem dette forbund var vendt imod. De tidligere forbundsfæller fra 1523 havde foretaget en drejning. Den danske rigsrådsregering ønskede at fjerne truslen fra Chr. II og hans linie, før noget kongevalg var foretaget. Var først forholdet til kejseren og Sverrig sikret, var Danmark ikke

¹⁾ Jeg har i Erhvervshistorisk Årbog 1955 på grundlag af korrespondance mellem den skånske adelsmand, Henrik Krummedige, og hans holstenske standsfælle, Wulf Pogwisch, fra 1528 været lidt inde på gevinstmulighederne i adelig studchandel, som jeg anser for at have været særdeles gode i disse år.

længere afhængig af Lybæk, men kunne roligt foretrække den for herremændene fordelagtigere forbindelse med nederlænderne.

Dette politiske skifte drev Wullenwever i armene på Jørgen Kochs borgerlige parti, og atter engang forsøgte Lybæk at redde sine privilegier i Danmark ved at føre en tronprætendent til magten ved krig, men forsøget glippede; med Grevefejden var Lybæks rolle som politisk magtfaktor i Norden udspillet. Byen måtte opgive sin tidligere politik, der tog sigte på en spærring eller i alt fald en kontingentering af den hollandske sundsejlad og tvangsforlægning af stapelvarertransporten til den gamle Lybæk-Hamborgvej.

Hermed var situationen dog ikke straks klaret for nederlændernes sundtrafik. Grevefejden havde fremtvunget et kongevalg i Danmark-Norge, og valget var faldet på hertug Christian, som i 1536 havde erobret hele riget. Derved var imidlertid opstået en ny situation. Gentraktaterne, som kejseren havde ratificeret, var sluttet med det danske rigsråd og med *hertug* Christian af Slesvig og Holsten, men ikke med *kong* Christian af Danmark-Norge, og kejseren var aldeles ikke til sinds at anerkende den protestantiske hertug som konge. Han fastholdt stadig Chr. IIs døtræs arvekrav; deres repræsentant var pfalzgreve Friedrich, der havde ægtet den ældste datter, og som kejseren på denne måde søgte at vinde for sig. Stridighederne førte allerede i 1536 til arrestationer af nederlandske skibe i Sundet. Hvad det lybske pres aldrig havde kunnet formå den danske regering til, benyttede den nu selv som det mest effektive våben mod truslen fra Chr. IIs kongelinie, der havde fundet ly hos Nederlandenes landsherre.

1537 3. maj sluttedes dog en treårig stilstand, som fornyedes 1540 og 1541. I mellemtiden sikrede Chr. III sig ved forbund med de schmal-kaldiske fyrster 1538 9. april og med Gustav Vasa 1541 14. september. Da stilstanden udløb 1. november 1541, sluttedes forbund med kejserens europæiske hovedmodstander, Frankrig, 1541 29. november.

Danmark var nu inddraget i det europæiske alliancesystem, og da krigen 1542 udbrød mellem Karl V og Frans I, tilspidsedes forholdet til Nederlandene, og Sundet spærredes påny. Situationen var temmelig alvorlig for nederlænderne, der på engang så sig lukkede ude fra de østersøiske kornhavne og de franske salthavne. Konkurrenter begyndte at vise sig på arenaen. Det er karakteristisk, at de vesttyske byer, Hamborg, Bremen og Emden netop i disse år optager saltfarter på Frankrig og stærkt øger deres sundpassager, grunder altså faktisk den store handelsbetydning, de fik i den følgende periode, i disse konjunkturår sandsynligvis ved tilvandring af nederlandske emigranter. Nederlændere, der ikke sejlede under fremmed flag, måtte opsøge nye markeder, og det ser ud til, at det netop er i disse år, besejlingen af de spanske salthavne

tager sin begyndelse. Også i kornopkøbet har hollænderne måttet finde delvis erstatning for de balliske havne, og vesterhavshavne og kattegalthavne har måttet holde for. Hertugdømmerne og Danmark har sikkert under sundspærringerne fået glimrende afsætningsmuligheder for korn, og lige så lidt som i 1532 har en sådan eksport formodentlig kunnet forhindres. Man har simpelthen ikke i datiden haft kontrolmuligheder til at lukke de danske kyststrækninger for opkøbere og navnlig ikke til at forhindre dansk, slesvigsk og holstensk kornsejlad til Nederlandene. Jeg tror, at sundspærringerne har haft deres store betydning for den følgende periodes kornhandel ved at åbne de nederlandske skipperes øjne for de danske havne.

Det har derfor interesseret mig fornylig at læse, at sundspærringerne netop har kunnet spores i øget korneksport fra Ditmarsken til Nederlandene, påvist af Heinz Stoob i Hans. Geschichtsblätter. At vanskeligheder i sundfarten har spillet en lignende rolle for den norske trælasteksport er allerede godtgjort af Alexander Bugge og prof. Schreiner.

Ved Speyerfreden 23. maj 1544 fik de hollandske købmænd fri handelsret i Danmark og Norge på lige fod med hansekøbmændene, de arresterede skibe skulle frigives, og Danmark opgive alle forbund med kejserens fjender. Chr. II's døtres arvekrav opretholdtes stadig, men i en hemmelig paragraf forpligtede kejseren sig dog til ikke at påføre Danmark krig i den anledning. En epoke i nordisk politik var afsluttet. Fr. Isgren af den oldenborgske kongeslægt havde vundet anerkendelse på tronen. Samtidig var striden mellem unionskongen og Sverrig endt med dette riges uafhængighed under en national kongeslægt. Den fri sejlad gennem Sundet og på Østersøen som åbent hav var indtil videre fastslået som princip.

En omlægning af den danske udenrigsomsætning til større samhandel med nederlænderne var i gang, selvom der endnu ikke kan siges noget bestemt om, hvor langt denne proces var fremskredet. Dog er der tegn, der kunne tyde på, at den ikke tør betragtes som et resultat af Grevefejden, men måske bør sættes noget tidligere end før antaget. Muligvis har den lybske handelsposition i Danmark været mere undergravet, end man hidtil har været vant til at regne med. Det kunne iøvrigt forklare, at den lybske politiske magtstilling faldt så brat i 1536.

Foredrag holdt på den nordiske historikerkongres i Århus den 7. aug. 1957. Som baggrund for de fremsatte synspunkter skal her anføres et udvalg af kilder og litteratur, der særlig omhandler emnet og perioden i det hele taget, og som fremstillingen navnlig må siges at hvile på:

LITTERATUR OG KILDER

Utrykte kilder:

- Arnamagneanske Samling 804, 4. (Universitetsbiblioteket, Kbh.).
 Gottorp Toldregnskaber 1490—92, 1497—98, 1501 og 1508. (Rigsarkivet, Kbh.).
 Reg. 108 A: Ribe og Kolding Toldregnskaber 1501—10. (Rigsarkivet, Kbh.).
 Reg. 108 A: Kolding og Ribe Toldregnskaber 1518—20, 1524. (Rigsarkivet, Kbh.).
 Reg. 108 A: Toldregnskaber Aalborg-Rødby 1518—22. (Rigsarkivet, Kbh.).
 Reg. 108 B: Randers-Viborg Brudstykker af jydsk Toldregnskaber 1568—1660. (Rigsarkivet, Kbh.).

Trykte kilder:

- Allen, C. F.: Breve og Aktstykker til Chr. II's og Fr. I's Historie 1519—30. Kbh. 1854.
 Andersen, C. E.: Gottorp Toldregnskab 1484—85. (Danske Magazin 6. VI, p. 329—376. Kbh. 1929—33).
 Andersen, C. E.: De Hansborgske Registranter 1—2. Kbh. 1943—49.
 Andersen, C. E.: Malmøköbmanden Ditlev Enbeck og hans Regnskabsbog. Kbh. 1954.
 Bang, Nina E.: Tabeller over Skibsfart og Varehandel gennem Øresund 1497—1660. 1: Skibsfarten. Kbh. 1906.
 Behrmann, H.: Kong Christian den Andens Historie I—II. Kbh. 1815.
 Bruns, Fr.: Die Lübeckischen Pfundzollbücher von 1492—96. (Hans. Geschichtsblätter 1904—05, p. 107—131, 1907, p. 457—499, 1908, p. 357—407).
 Christensen, Will.: Dronning Christinas Hofholdningsregnskaber. Kbh. 1904.
 Christensen, Will.: Fortegnelse over Danmarks Riges Breve fra Middelalderen, 2. R., I—IX. Kbh. 1928—39.
 Christensen, Will.: Missiver fra Kongerne Chr. I's og Hans' Tid, 1—2, Kbh. 1912—14.
 Chroniken der deutschen Städte 28, 30 og 31: Lübeck 3—5, 1902—14.
 Ekdahl, N. J.: Chr. II's Arkiv. Stockholm 1836.
 Ericsson, G.: Handlingar och brev i Danzigs arkiv til Sveriges medaltidshistoria. Gøteborg 1923.
 Erslev, Kr. & Møllerup: Danske Kancelliregistranter 1535—50. Kbh. 1881—82.
 Erslev, Kr. & Møllerup: Kong Fr. I's danske Registranter. Kbh. 1879.
 Galster, G.: Danske middelalderlige Regnskaber I, 1. Kbh. 1944—53.
 Granlund, V.: Konung Gustaf den förstes Registratur 1—16. 1861—1895.
 Hanserecesse II (1431—76) 6—7, III (1477—1530), IV, 1 (1531—1535) (v. d. Ropp, D. Schäfer, F. Tehen & G. Wentz. Leipzig, München & Weimar 1883—1941).
 Hansisches Urkundenbuch VIII—XI (1451—1500) (ved W. Stein) Halle 1898—1916.
 Hildebrand, E. och J. A. Almquist: Stockholm stads Tänkeböcker 1474—1520. Stkh. 1917—1933.
 Huitfeldt-Kaas, H. J.: Norske Regnskaber og Jordebøger fra 16. Aarh. I—V. Christiania 1887—1906.
 Hübertz, J. R.: Aktstykker vedkommende Staden Aarhus I. Kbh. 1845.
 Häpke R.: Niederländische Akten u. Urkunden I (1531—1537). München & Leipzig 1913.
 Kolderup-Rosenvinge, J. L. A.: Gamle danske Love IV. Kbh. 1824.
 Koppmann, K.: Kåmmereirechnungen der Stadt Hamburg I—IV. 1869—94.
 L. Larsson: Stockholms Stads Tänkebok 1524—29 (av Olauus Petri Phase). (Skrifter utg. av Vetenskapssocieteten i Lund 11. Lund 1929—40).
 Laursen, L.: Danmark-Norges Traktater I (1523—1560). Kbh. 1907.
 Norske Rigs-Registranter I 1523—1571. Christiania 1861.
 Nyrop, C.: Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen I. Kbh. 1899—1900.
 Paludan-Müller, C.: Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid. Kbh. 1852—53.
 Rydberg, O. S.: Sveriges Traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar 2—4. 1336—1571. Stkh. 1883—1895.
 Sejdelin, G. C. P.: Diplomatarium Flensburgense. Saml. af Aktstykker til Staden Flensborgs Historie indtil Aaret 1559, I—II. Kbh. 1865—73.
 Simson, P.: Danziger Inventar 1531—91. München & Leipzig 1913.
 Sjøberg, N.: Stockholms Stads Tänkebok under Vasatiden I, 1524—1529 (Samf. St. Eriks Arsbok. Bilaga 1908—1911, 1913—1915).
 Suhm, P. F.: Chr. II's Forordninger og aabne Breve ang. forskellige Landsdele. (Samlinger til den danske Hist. II, Kbh. 1781—84 og Nye Saml. I—III. Kbh. 1792—93).

Tegnelser over alle Lande. (Danske Magazin 3. IV — 4. II. 1854—1873).
 Urkundenbuch der Stadt Lübeck 8—11 Th. (1440—70). Lübeck 1889—1905.
 Wegener, C. F.: Samling af danske Forordninger indtil 1500 (Aarsberetninger fra det
 kgl. Geheimearchiv V. Kbh. 1871—75).

Litteratur:

I. Hovedværker og oversigter i periodens historie og forholdet mellem Norden og hansestæderne:

- Allen, C. F.: De tre nordiske Rigers Historie. I—V. 1497—1536. Kbh. 1864—1872.
 Arup, E.: Danmarkshistorie. II. Kbh. 1932.
 Christensen, Will.: Unionskongerne og Hansestæderne 1439—66. Kbh. 1895.
 Christiansen, C. P. O.: Unionsopløsningens og Kirkebruddets Tidsalder. (Schultz Danmarkshist. II. Kbh. 1941, p. 277—576).
 Daenell, E. R.: Die Blütezeit der deutschen Hanse. I—II. Berlin 1905—06.
 Erslev, Kr. i Danmarks Riges Historie II (1241—1481), Kbh. 1905.
 Handelmann, H.: Die letzten Zeiten Hansischer Übermacht im Skandinavischen Norden. Kiel 1853.
 Heise, A. i Danmarks Riges Historie III (1481—1536). Kbh. 1905.
 Hildebrand, Emil: Gustav Vasa. (Sveriges Historia till våra dagar IV). 1920.
 Hildebrand, H.: Medeltiden i Sveriges historia. Stkh. 1905. (Sveriges Historia indtill tjugonde seklet II).
 Hüpke, R.: Die Regierung Karl V's und der europ. Norden (Veröff. & Gesch. der freien u. Hansest. Lübecks III). Lübeck 1914.
 Kraft, Salomon: Senare Medeltiden 1448—1520 (Sveriges Historia till våra dagar III: 2 Stkh. 1944).
 Kumlien, K.: Sverige och den tyska hansen 1943.
 Kumlien, K.: Sverige och hanseaterne. Studier i svensk politik och utrikeshandel. Stkh. 1953. (Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens Handlingar 86).
 Lund, Hans: Under Forbundet mellem Konge og Adel 1533—1588 (Schultz Danmarkshist., 1941, II, p. 579 ff.).
 Lönnroth, E.: Riket och dess ledare (Svenska folket genom tiderna II. Malmö 1918).
 Møllerup, W. i Danmarks Riges Historie III (1536—1588). 1905.
 Pagel, K.: Die Hanse. 2. ausg. 1952.
 Paludan-Müller, C.: De første Konger af den oldenborgske Slægt. Kbh. 1874.
 Paul, Johs.: Lübeck und die Wasa im 16. Jahrh. Beiträge & Gesch. d. Unterganges hansischer Herrschaft in Schweden (Veröff. & Gesch. der Freien u. Hansestadt Lübecks V, 1). Lübeck 1920.
 Rørig, F.: Die Hanse u. d. nord. Länder (Drei Kieler Vorträge gehalten anlässlich der norwegischen Studentenwoche in Kiel im Mai 1925. Lübeck 1925).
 Schäfer, D.: Die deutsche Hanse 1914.
 Schäfer, D.: Geschichte von Dänemark IV. (Gotha 1893).
 Schreiner, J.: Årsakerne til den hanseatiske handels tilbagegang i 16. årh. (Nordisk Tidskr. f. Vetensk. Konst o. Ind., 1934, p. 440—50).
 Schreiner, J.: Hanseaten og Norges Nedgang. 1935.
 Schreiner, J.: Hanseaten og Norge i 16. årh. 1941.
 Vogel, W.: Kurze Geschichte der deutschen Hanse. Leipzig u. München 1915. (Pfungstblätter d. Hans. Geschichts vereins XI).

II. Monografier og artikler om tidsafsnit, personer og begivenheder:

- Ahnlund, N.: Stockholms historia före Gustav Vasa. Stockholm 1953.
 Bergstrøm, R.: Studier till den stora krisen i Nordens historia 1517—1523. Akad. avh. Uppsala 1943.
 Bergstrøm, R.: Sturetidens historia i ny belysning (Hist. Tidsskrift (sv.) 1937, p. 398—417).
 Carlsson, G.: Henning Gadh. En statsman och prelat från Sturetiden. Biograf. studie. Akad. afh. Uppsala 1915.
 Carlsson, G.: Sten Sture den yngre. En karakterstudie (Scandia 1929, p. 107—133).
 Carlsson, G.: Sverige och Lybeck 1509 (Hist. Tidsskrift (sv.) 1914, p. 149—169).

- Friis, Astrid: Johan Friis's første Aar (Scandia VI 1933, p. 231—327 og VII 1934, p. 167—246).
- Heise, A.: Herredagen i Kjøbenhavn 1533 (Hist. Tidsskr. 4. III, p. 222—517).
- Heise, A.: Kristian den Anden i Norge og hans Fængsling (1877).
- Heise, A.: Wulfgang von Utenhof (Hist. Tidsskr. 4. VI, p. 163—328).
- Hoffmann, M.: Lübecks Krieg gegen Dänemark 1509—12 (Mitt. d. Vereins f. lüh. Gesch. XII 1906, p. 70—87).
- Kraft, S.: Slaget på Brunkeberg ur handelspolitisk synspunkt (Hist. Tidsskr. (sv.) 1940, p. 89—132).
- Lønroth, E.: Slaget på Brunkeberg och dess forhistoria (Scandia II. Lund 1938, p. 159—213).
- Olsson, G.: Freden i København 1509 (Studier tillägnade Curt Weibull den 19. aug. 1946, p. 313—335. Göteborg 1946).
- Olsson, G.: Stat och kyrka i Sverige vid medeltidens slut. Göteborg 1947.
- Olsson, G.: Sverige och Danmark 1501—08 (Scandia 19. 1950, p. 38—87).
- Palme, S. U.: Riksföreståndarvalet 1512. Studier i nordisk politik og svensk statsrätt 1470—1523. Uppsala 1949 (Uppsala Univ. Årsskr. 1949: 7).
- Palme, S. U.: Sten Sture d. æ. Stockholm 1950.
- Palme, S. U.: Studier i Sturetidens statsrättshistoria, Uppsala 1951 (Upps. Univ. Årsskr. 1951: 10).
- Paludan-Müller, C.: Grevens Fejde I—II (1853—54).
- Peterzen, I.: Studier rörande Stockholms historia under Gustav Vasa. Akad. avh. Stkh. 1945).
- Sjöden, C. C.: Stockholms borgerskap under Sturetiden med särskild hänsyn till dess politiska ställning. En studie i Stockholm stads historia. Stkh. 1950.
- Sjödin, L.: Kalmarunionens slutskede. Gustav Vasas befrielseskrig. 1—2. Uppsala 1943—47.
- Sjögren, P.: Släkten Trolles historia intill 1505. Akad. avh. Uppsala 1944.
- Stensson, R.: Peder Jakobsson Sunnanväder och maktkampen i Sverige 1504—1527. Akad. avh. Uppsala 1947.
- Tunberg, S.: Gustav Vasas konungaval 1523. 1923.
- Waltz, G.: Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die europäische Politik. Berlin 1853—56.
- Weinhaage, E.: Die deutsche Bevölkerung im mittelalterlichen Stockholm. Leipzig 1942. (Schriften & polit. Gesch. u. Rassenk. Schl.-Holsteins 5).
- Wentz, G.: Chr. II's Vinterfelttog i Vigen 1532 (Hist. Tidsskr. 10. III, p. 42—58).
- Wentz, G.: Der Principat Jürgen Wullenwevers und die wendischen Städte (Hans. Geschichtsbl. 1931, p. 83—111).
- Westin, G. T.: Striden kring riksföreståndervalen 1512. Scandia 19, Lund 1950, p. 214—265).
- Wieselgren, Greta: Sten Sture d. y. och Gustav Trolle. Akad. avh. Lund 1949.
- Yrwing, H.: Lübeck och den nordiska förbundstanken efter unionsupplösningen (Festschrift till G. Carlsson. Lund 1952, p. 113—148).

III. Speciellt om forholdet mellem Lybæk og Nederlandene:

- Daenell, E. R.: Holland und Hanse im 15. Jahrh. (Hans. Geschichtsblätter 1903, p. 3—41).
- Daenell, E. R.: Der Ostseeverkehr und die Hansestädte von der Mitte 14. b. z. Mitte des 15. Jahrh. (Hans. Geschichtsbl. 1902, p. 3—47).
- Häpke, R.: Die Sundfrage und der holländisch-lübische Konflikt auf der Tagung zu Kopenhagen (April 1532). (Zeitschrift d. Vereins f. Lübeckische Geschichte u. Altertumskunde XIV 1912, p. 90—136).
- Häpke, R.: Der Untergang der hansischen Vormachtstellung in der Ostsee (1531—1544). (Hans. Geschichtsblätter 1912, p. 85—119).
- Lahaine, L.: Die Hanse und Holland von 1474 bis 1525 (Hans. Geschichtsbl. 1917, p. 377—409 og 1918, p. 227—279).
- Rogge, H.: Der Stapelzwang des hansischen Kontors zu Brügge im 15. Jahrh. Diss. Kiel 1903.
- Stahr, K.: Die Hanse und Holland bis zum Utrechter Frieden 1474. Diss. Marburg 1907.
- Stein, W.: Die Burgunderhöfe und die Hanse (Hans. Geschichtsbl. 1901, p. 9—26).

- Volbehr, F.: Die Holländer und die deutsche Hanse 1930 (Pflingsblätter des Hansischen Geschichtsvereins XXI).
 Wilkins, H.: Zur Geschichte des niederländischen Handels im Mittelalter (Hans. Geschichtsbl. 1908, p. 295—356 og 1909, p. 123—203).

IV. *Specielt om det østbaltiske område: Danzig, Gotland, østersøkysten:*

- Boeszoermeny, R.: Danzigs Theilnahme an dem Kriege der Hanse gegen Christian II von Dänemark. Ein Beitrag zur hanseatisch-scandinavischen Geschichte des XVI Jahrh. Nach Urkunden des Danziger Ratharchives. Danzig 1860.
 Goetz, K.: Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters 1922 (Hans. Geschichtsquellen N. F. 5).
 Hirsch: Handels- und Gewerbsgeschichte Danzigs unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. 1858.
 Kruse, W.: Lübeck und der Streit um Gotland 1523—26 (Hans. Geschichtsbl. 1913 p. 337—416, 1914 p. 463—478, 1915 p. 229—262).
 Lauffer, V.: Danzigs Schiffs- und Warenverkehr am Ende des 16. Jahrh. (Zeitschrift d. Westpreuss. Gesch. Ver. 33. 1893).
 Simson, P.: Der Artushof in Danzig. Danzig 1900.
 Simson, P.: Geschichte d. Stadt Danzig I—II. Danzig 1913—18.

V. *Specielt om forholdet til Ditmarsken:*

- Lammers, W.: Die Schlacht bei Hemmingstedt (Quellen und Forschungen z. Geschichte Schleswig-Holsteins XXVIII 1953).
 Stoob, Heinz: Ditmarschen und die Hanse (Hans. Geschichtsbl. 1955, p. 117—145).

VI. *Hovedværker og oversigter i den økonomiske historie og handelshistorie inden for perioden:*

- Arup, E.: Studier i engelsk og tysk Handels Historie. En Undersøgelse af Kommissionshandelens Praksis og Teori i engelsk og tysk Handelsliv 1350—1850. Doktorafh. Kbh. 1907.
 Arup, E.: Varehandelens Historie. Kbh. 1926.
 Baasch, E.: Holländische Wirtschaftsgeschichte. Jena 1927 (Handbuch der Wirtschaftsgeschichte).
 Bruns, Fr.: Lübecks Handelsstrassen am Ende des Mittelalters (Hans. Geschichtsbl. VIII 1896, p. 43—87).
 Christensen, A. E.: Danmarks Handel i Middelalderen (Nordisk Kultur XVI 1934, p. 108—127).
 Christensen, A. E.: Dansk Torve- og Markedsvæsen i Middelalderen (Nordisk Kultur XVI 1934, p. 181—190).
 Christensen, A. E.: Dutch trade to the Baltic about 1600. Studies in the sound toll register and dutch shipping record. Doktorafh. Kbh. 1941.
 Christensen, C.: Agrarhistoriske Studier I. Kbh. 1886.
 Christensen, Will.: Dansk Statsforvaltning i 15. Aarh. Kbh. 1903.
 Hagedorn, B.: Ostfrieslands Handel und Schifffahrt im 16. Jahrh. (Abhandl. z. Verkehrs- und Seegeschichte III 1910).
 Hammarström, I.: Finansförvaltning och varuhandel 1505—1540. Studier i de yngre Sturarnas och Gustav Vasas statshushållning. Akad. avh. Uppsala 1956.
 Heckscher, E. F.: Sveriges ekonomiska historia I, 1: Från Gustav Vasa: Före Frihetstiden. Stkh. 1935.
 Johnsen, O. A.: Norwegische Wirtschaftsgeschichte. Jena 1940 (Handbuch der Wirtschaftsgeschichte).
 Jürgens, A.: Zur Schleswig-Holsteinischen Handelsgeschichte im 16. u. 17. Jahrh. (Abhandl. z. Verkehrs- u. Seegeschichte VIII 1914).
 Kumlien, K.: Stockholm, Lübeck und Westeuropa (Hans. Geschichtsbl. 1952, p. 9—29).
 Lönnroth, E.: Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. Studier över skatteväsen och länsförvaltning (Göteborg Högskolas Arsskrift 46. 1940: 3).
 Nielsen, A.: Dänische Wirtschaftsgeschichte. Jena 1933 (Handbuch der Wirtschaftsgeschichte).

- Olsen, Alb. i Holland-Danmark I Kbh. 1945 (red. K. Fabricius, L. L. Hammerich & Vilh. Lorenzen).
- Postan, M. M.: The Trade of Medieval Europe: the North (Postan, M. M. & Rich, E. E.: The Cambridge Economic History of Europe II. Cambridge 1952, p. 119—256).
- Pölnitz, Götz Freiherr v.: Fugger und Hanse. Ein hundertjähriges Ringen um Ostsee und Nordsee. Tübingen 1953.
- Schreiner, J.: Pest og prisfall i senmiddelalderen. Et problem i norsk historie. Oslo 1948 (Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II: Hist.-filos. kl. 1948: 1).
- Vibæk, M.: Den danske Handels Historie I—II. Kbh. 1932—35.
- Wervecke, H. v.: Bruges et Anvers. Huit Siècles de Commerce Flamand. Bruxelles 1944.

VII. *Monografier og artikler om handelen med enkelte varer:*

- Achelis, Th. O.: Aus der Geschichte des jütischen Ochsenhandels (Zeitschrift d. Gesellschaft f. Schleswig-Holsteinische Geschichte LX 1931, p. 173—212).
- Agats, H.: Der hansische Baienhandel. Heidelberg 1904.
- Andresen, L.: Zur Geschichte des Viehhandels im Amte Tondern (Nordschleswig 1924, p. 163—175, 203—219).
- Bang, N. E.: Dansk Studehandel i 2. Halvdel af 16. Aarh. (Hist. Tidsskr. 7. I 1897—99, p. 328—345).
- Bugge, A.: Den norske Trælasthandels Historie I—II, Skien 1925—33.
- Enemark, P.: Adelig studehandel i 16. Arhundrede. Kommentar til en rettertingsdom af 1557 (Erhvervshistorisk årbog 1955, p. 7—34).
- Hansen, Johs.: Beiträge z. Geschichte des Getreidehandels u. Getreidepolitik Lübecks (Veröffentlichungen z. Geschichte d. freien u. Hansestadt Lübeck I, 1) Lübeck 1912.
- Hildebrand, K. G.: Salt and cloth in Swedish economic history (Scandinavian Economic History Review II, 2 1954, p. 74—102).
- Holst, L.: Bidrag til Studehandelens og Studeholdets Historie (Dansk Maanedsskrift 1866 I, p. 447—476).
- Madsen, J.: Studehandelens Historie i Danmark. Kbh. 1908.
- Mickwitz, G.: Luxus- oder Massenware in spätmittelalterlichen Tuchfernhandel (Vierteljahrsschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch. 32. 1939, p. 245—250).
- Naudé, W.: Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten vom 13. b. z. 18. Jahrh. Berlin 1896 (Acta Borussica I).
- Posthumus, N. W.: Bronnen tot de Geschiedenis van de Leidsche Textielnijverheid I-II. Haag 1908—11.
- Schreiner, J.: Nederlandene og Norge 1625—50. Trælastutførsel og Handelspolitik (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-filos. kl. 1933: 3).

VIII. *Om prisforhold:*

- Koppe, W.: Zur Preisrevolution des 16. Jahrh.s in Holstein (Zeitschr. d. Gesellschaft f. Schleswig-Holsteinischen Geschichte 79, 1955, p. 185—216).
- Scharling, W.: Pengenes synkende Værdi. Kbh. 1869.
- Waschinski, E.: Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein 1226—1864 (Quellen u. Forschungen z. Geschichte Schleswig-Holsteins XXVI 1952).

IX. *Blandt købstadshistorier kan nævnes:*

- Achelis, Th. O.: Haderslev i gamle Dage I—II. Haderslev 1926—29.
- Adler, P.: Indbyggelsesskrift til Ribe Kathedralskole. Ribe 1842.
- Clausen, J. i Aarhus gennem Tiderne I. Kbh. 1939.
- Dybdahl, V. i Flensborg Bys Historie I. Kbh. 1953 (red. H. Hjelholt, J. Hvidtfeldt & K. Kretzschmer).
- Eliassen, P.: Kolding i Fortid og Nutid. Kolding 1910.
- Holbeck, C. St.: Odense Bys Historie. Odense 1926.
- Hvidtfeldt, J.: Bidrag til Vejle Bys Historie 1660—1700 (Vejle Amts Aarb. 1935, p. 52).
- Hvidtfeldt, J. i Viborg Købstads Historie I. 1940.
- Kinch, J.: Ribe Bys Historie og Beskrivelse I—II. Ribe, Odder. 1869—84.

- Klitgaard, C.: Aalborg Købmænd gennem 500 Aar. Aalborg 1931.
Knudsen, P. C.: Aalborg Bys Historie I—III. Aalborg 1931—33.
Nielsen, Marie: Bidrag til Belysning af Flensborgs Handel og Skibsfart i 16. og 17. Aarh. (Festskrift til Johs. Steenstrup 1915, p. 175—187).
Rasmussen, Marie: Die Geschichte des Handels Flensburgs bis gegen 1700. 1920 (manskrevet eksemplar i Flensborg Bys arkiv).
Riismøller, P.: Aalborg, Historie og Hverdag. Aalborg 1942.
Simonsen, Vedel: Bidrag til Odense Bys Historie I—II. Odense 1842—44.
Wulff, D. H.: Bidrag til Aalborg Handels Historie (Samlinger til jydsk Historie og Topografi VII, 1878—79, p. 271—356).